

VÁMOS ÁGNES

Az iskolarendszer kétnyelvűségének vizsgálati szempontjai

Az elmúlt évtizedekben világszerte megélnékült az érdeklődés a kétnyelvű oktatás iránt. A nyelvészeti, szociológiai, szociolingvisztikai, pedagógiai stb. elemző megközelítések rávilágítottak a téma gazdagságára, mélységére. Sok esetben még a deskriptív eljárásnak is jelentős a hozadéka, hiszen a hatalmas szakirodalom dacára az érdeklődők újra és újra kikerülhetetlen "fehér foltokkal" találkoznak. Ez utóbbiak felszámolása érdekében, valamint az általánosítható törvényszerűségek megtalálásához az egyes országok iskolarendszerének, iskoláinak különböző szempontok szerinti vizsgálata, összehasonlító elemzése elengedhetetlen.

Mindennapi értelemben az alapkérdést a növendék így fogalmazhatja meg: tanulmányaimat csak egyetlen nyelven folytathatom, vagy az iskoláztatás folyamán van-e lehetőségem tanulni valamikor, valamilyen módon, meghatározott eredmény reményében egy másikon is?

A válaszrészletek, ill. lehetőségek összeállításához sokszempontú vizsgálatot kell elvégezni s nem utolsó sorban tudni kell, hogy a kérdést olyan gyermek teszi-e fel, aki a kétnyelvűség értékével már rendelkezik, vagy olyan, aki ezzel még nem, de majd birtokolni kívánja.

Mikor tekinthető egy iskolarendszer kétnyelvűnek?

Egy ország iskolarendszere kétnyelvűségéhez nem feltétlenül szükséges, hogy az egyes intézmények is kétnyelvűek legyenek, elegendő pl. ha a hivatalos nyelveken tanító egynyelvű iskolák működnek. Ennek lehet egyik változata, ha a különböző tannyelvű iskolák csak az intézményhálózat meghatározott szintjéig vannak jelen, s mondjuk a felsőbb iskolák csak a többség nyelvén végezhetőek. Ez esetben újabb kérdés, hogy a nyelvváltás mikor következik be, továbbá az is, hogy intézményesen készítik-e a gyermeket a második tannyelvre.

Egy iskolarendszer kétnyelvűségének vizsgálatakor nem elegendő tudni, hogy alkalmazhatók-e különböző tanítási nyelvek. Választ kell keresni a következőkre is:

- milyen a kétnyelvű oktatásnak az ország oktatási rendszerében elfoglalt helye,
- milyen a tannyelvek szociokulturális helyzete országban belül,
- ki dönt az iskola tannyelvéről,
- mi a tannyelvek alkalmazásának célja,
- milyen a kapcsolat a tanulók anyanyelve és a tanítás fő nyelve között
- melyek a család, az iskola, ill. az iskola környezete, valamint az állam nyelvének összefüggései,
- az iskolában a tanulók nyelvileg homogének, vagy heterogének,
- csak a kisebbségek számára van bilingvis iskoláztatási lehetőség, vagy ún. idegen nyelveken is lehet tanulni stb.

E kérdések alapvető fontosságúak. A válaszokkal megismerhető egy ország valóságos oktatás- és nyelvpolitikai felfogása. Általa könnyen megérthető, hogy nincs ok és következmény nélkül, ha egy iskolarendszer a következőkben felsorolt tannyelvi dominancia-típusok valamelyikét preferálja.

Az iskolarendszer kétnyelvűsége átmeneti jellegű

Az első nyelvet (amelyik gyakorta a tanuló anyanyelve) csak a majdani második tannyelvre való áttérés érdekében alkalmazzák. Nem ritka, hogy ehhez a módszerhez asszimiláló törekvések kapcsolódnak). Ugyanakkor sok esetben vitathatatlan előny-nyel indul a gyermek az iskolában, ha anyanyelvén kezdheti tanulmányait.

Az iskolarendszer kétnyelvűsége asszimetrikus

Mindkét nyelvet használják az oktatásban, de a növendékek anyanyelve csak és kizárólag a szóbeliség szintjén van jelen és alkalmazása korlátozott. A gyermekek csak az iskola (s valószínűleg az állam) nyelvén tanulnak meg írni, olvasni. (Ez az iskolai diglosszia egyik jellemző példája.) Következésképpen, hogy a család nyelve csak a családban, esetleg a család környezetében, azaz csak a helyi érintkezésre visszazorítva hasznosítható. (Sok afrikai országra jellemző.)

Jobb helyzetben, de a nyelvek közötti különbség fenntartását szolgálja az is, ha oktatáspolitikailag determinált tartós tantárgyi asszimetria áll fenn. Ekkor pl. a tanuló anyanyelvén tanulhatja a művészeteket, a testnevelés, a kézműves foglalkozásokat, míg a "tudományokat" a második nyelvén, azaz az "ország" nyelvén.

E típus valóságos helyzete csak konkrét vizsgálattal, az iskolának az iskolarendszer vertikumában elfoglalt szerepével és lehetőségeivel ítélni lehet meg helyesen.

Az iskolarendszer kétnyelvűsége teljes (totális)

A tanulmányok során korlátozás nélkül lehet tannyelvet váltani. Ez a ritka helyzet akkor áll fenn, ha különböző tannyelvű monolingvis iskolák működnek, vagy az

osztályban zajló tannyelváltás tartalmilag ill. időben kiegyensúlyozott.

A kétnyelvű iskolahálózat vizsgálatát mindig ki kell terjeszteni a bilingvis intézmények adminisztratív státuszára is. (Pl. külföldi intézmény tartja fenn, vagy csak kísérleti állapotban vannak?) Látni kell a kétnyelvű iskolahálózat célját, működését, felépítését, azonos-e az egész országban, ill. valamennyi tanuló számára egyenlő eséllyel megközelíthető-e?

A kétnyelvű tanulmányok gyakorlati lehetőségei a következő főbb elveket szolgálhatja.

A hátránykompenzáció: sok ország kétnyelvű oktatása csak az emigránsok, vagy pl. Afrikában a frissen urbanizálódottak gyermekeinek gyors beilleszkedését szolgálja.

A nyelvgazdagítás: általában a többségi nyelvet beszélő gyermekek idegennyelv-tanulásának egyik megoldása.

A nyelvmegőrzés: a nyelvi, vallási, etnikai stb. kisebbségek identitásának megtartását segítő szándék éltetik e típust.

Az iskolarendszer kétnyelvűségének vizsgálata nem lehet teljes a rendszert alkotó iskolák kétnyelvűségének vizsgálata nélkül. Egy ország iskolahálózatára kiterjedő konkrét vizsgálat a következő szinteket kell érintse:

Milyen a tanórák kétnyelvűsége?

A kétnyelvűség legbensőbb szférája gyakorolja a nyelvi fejlődésre a legnagyobb hatást. Itt nemcsak az oktatáspolitikai szándékok ölthetnek testet, de módosulhatnak is az iskola saját tanítási elvei által, nemkülönben a tanár attitűdje, felfogása, nyelvtudása, szakmai, módszertani felkészültsége miatt. (Egy kéttannyelvű iskolában nem ritka eset, hogy különböző anyanyelvű ill. egy nyelvből más-más országbeli változatát beszélő pedagógusok tanítanak.)

A tanórán konkrét formát ölt a tanár-tanuló, tanuló-tanuló közötti nyelvi interakció. Föltehetőek a kérdések: ki, mikor, milyen nyelven közelít a másikhoz és az milyen nyelven reagál rá? Mi motiválja a nyelvváltást és a tanórai folyamatok mely területére jellemző?

A "tanórák kétnyelvűsége" kifejezés akkor alkalmazható, ha az egyik tanóra pl. tisztán idegen nyelven a másik anyanyelven folyik, de gyakoribb a tanórákon belüli nyelvi váltás: pl. a szakkifejezések jobb megértésére, az összefoglaláskor.

A kétnyelvűség ez utóbbiak esetében egy konkrét tantárgyon belül jelentkezik. A tantárgyi nyelvhasználat vizsgálata természetesen túl is mutathat a tanórán.

A tanórai kétnyelvűség nemcsak a célok, követelmények elérését szolgálhatja. Némely nyelvhasználat ezzel ellentétes hatást is kiválthat: a szóbeliség-frásbeliség arányai terén, a tantárgyi előrehaladás nyelve a fegyelmezés nyelve által, az egyes nyelveken alkalmazható taneszközkínálat korlátai miatt, a tanulók egymás közötti megnyilvánulásaival stb.

A tanórák kétnyelvűsége meghatározza az iskolák bilingvizmusát. De ennek ellenére az iskola szintjén, a tanulás-tanítás folyamatában sajátos minőséget is alkot.

Milyen az osztályok kétnyelvűsége?

Egy konkrét osztály, ill. évfolyam csak akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a tannyelvek váltása tantárgyi megoszlásban megjelenik. A kétnyelvű iskolák kutatói e nyelvváltás arányainak igen szélső értékeit mutatták ki.

Időszakos nyelvváltás: az egyes tannyelvek használata egymást követi. Okozhatja tanárhiány, de lehet előírt módon: heti váltás vagy két óra az egyik, két óra a másik nyelven (Franciaország, Strasbourg).

Tematikus nyelvváltás: bizonyos témaköröket egyik ill. másik nyelven kell tanítani. pl. a magyarországi magyar–idegen nyelvű gimnáziumokban a történelem és a földrajz honismereti részét magyarul, Románia bizonyos magyar iskoláiban e tantárgyakat románul oktatják. De ide soroljuk azt is, ha a szakkifejezések magyarázatánál váltanak nyelvet. (A tematika szerinti nyelvváltás ugyanis a legtöbb esetben koncepcionális eredetű.)

A mindennapokban e fő típusok – sok ok miatt – alvariánsokban, ill. kombinációkban mutatkoznak meg.

Milyen az iskola kétnyelvűsége?

Az iskola nyelvi váltása vertikális

Ha hosszabb időszak (6–12 év.) alatt előbb az egyik, majd a másik tannyelven folyik az oktatás, akkor ezt vertikális nyelvváltásnak nevezzük. Történelmi példák sokaságával bizonyítható e típus léte. Leggyakoribb formájában a tanuló anyanyelvén kezdi és egy másikon (az állam hivatalos nyelvén, valamelyik államilag használt közvetítő nyelven, idegen nyelven stb.) folytatja tanulmányait. A tannyelvváltás ritkán teljes (pl. egyik monolingvisről a másikra térnek át), gyakoribb megoldás a kétnyelvűség bevezetése. (Pl. több külföldi nemzetiségi oktatási példa mellett, az 1931-es sárospataki angol internátus is jellemző. A 8 osztályos gimnázium első négy évében magyar nyelvű tanulás volt, majd ezt követte néhány tantárgy angol nyelvű oktatása.)

Az iskola nyelvi váltása horizontális

Az iskolaszervezés szempontjából rugalmasabb lépéseket tesz lehetővé, ha az egyes tannyelveket egyidőben alkalmazza az intézmény. Így járnak el az ún. párhuzamos iskolákban, amikor az egyik osztályban az egyik, a másikon pedig a másik nyelven folyik az oktatás (*Németország J. F. Kennedy Schule*). Tekintettel arra, hogy ez a képlet – általában – nemzetiségek szerinti elkülönüléssel jár, ezért kialakulása ill. fennmaradása a közreműködők magas fokú toleranciáját feltételezi és stabil demokráciát igényel. A kétnyelvű iskolák többségére a nyelvek tantárgyak szerinti megoszlása jellemző. Itt igen szélsőséges példákkal is szolgálhatunk. A tantárgyak

száma és aránya a lehető legnagyobb szórást adja. Az előzőekben kifejtetteken kívül megjegyezhetjük: egyes iskolákban nem is érvényesül tartós szabályozás; a személyi feltételek alakulása szerint kezdenek tanítani, ill. szüntetnek meg idegen nyelvű tantárgyakat. Másról pl. szigorú elvek alapján, a különböző nemzetek képviselőinek kollaborációjával alakítanak a tantárgystruktúrán (pl. Európai Iskola). Találunk példát arra, hogy szülők kezdeményezésére hozzák létre és véleményük alapján változtatnak egy bilingvis programon (Kanada), de arra is, hogy központi fejlesztéssel indul, és tantárgyi struktúrája lemerevedik (Magyarország). Vitathatatlan, hogy a nyelvek tantárgyak szerinti megoszlása jellemző. Az egyes megoldásokat azonban sok esetben nem lehet – egymáshoz viszonyítva – súlyozni. Értéküket legtöbbször az határozza meg, hogy a felhasználók világosan informálódhatnak feltételekről ill. a tervezett következményekről.

Ha egy iskolarendszer tervszerűen "építkezik", akkor megfelelően gondolkodik a felnövekvő nemzedék anya–második– és idegennyelv–tanulásáról. Ilyenkor az intézményhálózat belső "lépcsőfokai" egymásból következnek ill. egymásra épülnek.

A kétnyelvű tanulmányok megítélésénél, értelmezésénél nem lehet egyetlen szempont szerinti, még oly alapos feltárássra hagyatkozni. Az adatok –összefüggéséből– kiragadott értelmezése ill. értékelése tévútra vezethet. Pl. hiába születik szabályozás a tantárgyak aránya alapján, ha az egyes eredményességi mutatókra a tanórai nyelváltás adott esetben jobban hat.

A kétnyelvű tanulmányok iskolarendszerbeli helye ill. helyzete jellemzi az ország oktatáspolitikáját, benne a kisebbségi és nyelvpolitikát. Az iskolahálózat kétnyelvűségét (ha úgy tetszik multilingvizmusát) vizsgálva bizonyos alapelvektől nem lehet elszakadni: így a kisebbségi és a többségi szándékok azonos kritériumok szerinti feltárástól sem, a kisebbségi és a többségi nyelvtanulás és nyelven tanulás egyedi és összefüggő jelenségeinek elemzésétől, azaz a kétnyelvű tanítás–tanulás fogalmának általános értelmezésétől.

Az összefüggésekre irányuló vizsgálat kimutathatja azokat az ellentmondásokat, amelyek egy adott országban a nyilvánosan megfogalmazott elvek és a valóságos gyakorlat között fennállhatnak.

Láthatóvá válhatnak pl. azok a rendezetlen területek, amelyek a tanári–tanulói prakszist zavarják és felmutathatók az értékek. És "sajnos" kiderül az is, hogy mi mindent nem tudunk még a kétnyelvű iskoláról?!